

A magyar hadúri jog.

Van egy régi arabs közmondás: „a kard többet tehet, mint a tudomány és az igazság“. Ugyanis, ha az egyes népek történetét vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy egy nép szabadságát, kulturális és gazdasági fejlődését egyedül szorgalmával, békeszeretetével és szellemi fejlettségével nem tudta megoltalmazni ellenségeitől. Ez csak akkor volt lehetséges, ha mindezen előbb említett tulajdonságok a népség katonai rátermettségével és harckészségével párosultak. Azonban az is igaz, hogy e két utóbb említett tulajdonság magában még nem elégséges, mert ezek csak akkor nyújtanak igazán oltalmat, ha rendszeres katonai kiképzéssel oly tökéletessé tudjuk tenni, hogy a számbajöhető ellenség hasonló tulajdonságaival legalább is egyenértékűek legyenek. Ha ez nem sikerül, könnyen megeshetik, hogy kultúrártalanabb, de katonai erényekben bővelkedő ellenségnek adózójává válhat a magasabb kultúrájú és gazdaságilag is fejlettebb nép. A kardunkat tehát ne akasszuk szögre. Tartsuk, anélkül, hogy csörtetnénk, legalább is annyira megköszörülve, mint jó szomszédaink, mert még ma is érvényes az a római közmondás: „Si vis pacem, para bellum“.

Ha a legújabban megjelent történeti munkákat forgatjuk, feltűnik az a törekvés, mely a népek folytonos harcát, mint katonai vonatkozású tényeket, mellékeseknek kívánja feltüntetni. Miként a történeti fejlődés egyéb vonatkozásait, úgy a katonai vonatkozásokat sem lehet, de nem is szabad elhanyagolni, mert csak így varázsolhatjuk olvasónk elé a történeti fejlődés teljességét.

A magyar jogtörténettel foglalkozó munkák tanulmányozása közben feltűnt, hogy azok a hadúri joggal¹ rende-

¹ Fejtetéseim során a hadügyi és honvédelmi felségjogok elnevezés helyett mindig csak a „hadúrijog“ elnevezést használom, miután e szó, ma már nemcsak szépirodalmunkban, hanem jogtudományi irodalmunkban is általánosan használttá vált. A „hadúr“ szót szépirodalmunkban először Aranyosrákosi Székely Sándor „A székelyek Erdélyben“ című époszában használta — megjelent 1823-ban a Hébe című zsebkönyvben —; Székely az ősmagyar segítőistent szerepelteti „Hadúr“ néven. Mai jogtudományi irodalmunk az állam haderejének legfőbb urát érti ezen az elnevezésen.

sen jóval rövidebben foglalkoznak, mint a többi felségjogokkal. Véleményem szerint, a hadúri jog fontosságban a többi felségjogokkal teljesen egyenlőnek tekinthető. Ezért ebben a tanulmányomban megkísérlem a magyar államfő — a király, vagy az államfői hatalom gyakorlásával megbízott személy vagy kormányzótanácsos — hadügyi és honvédelmi felségjogát behatóbban ismertetni és történeti fejlődését bemutatni. A történelem egyes korszakainak ismertetésénél az egykorú felfogást és az eszmeáramlatokat csak nagy általánosságban érintem és csakis annyit említek meg, amennyi fejtegetésemnek és a fejlődésnek megértéséhez elengedhetetlenül szükséges.

Az állam haderejének legfőbb ura, a mai közjogi felfogás szerint, a mindenkori államfő, ki egyben az állami főhatalom megszemélyesítője is.

Az állami főhatalom megnyilvánulása, bármiféle államformában, különféle tényezőkből tévődik össze, úgy mint: az államfői, a törvényhozó és a végrehajtó hatalomból.² E három tényező szorosan egybetartozik, miután külön-külön egyik sem hoz létre állami akaratnyilvánítást. Ez bizonyos formák között jelentkezik, mely formákat mi az állam törvényeinek és tételes jogszabályainak ismerünk el, melyek az idők folyamán fejlődtek vagy elsatnyultak, mielőtt mai alakjukban megörögződtek.

Az államfői hatalom körébe tartozó tételes felségjogokat a magyar jogtörténet az úgynevezett királyi jogok — *ius regium* — elnevezés alatt foglalja össze, értvén alatta 1. a hadifelségjogot, 2. a bírói felségjogot, 3. a hivatali felségjogot és 4. a szabályalkotó felségjogot.³ E felségjogok közül tanulmányomban csakis a hadifelségjoggal, vagy röviden a „hadúri joggal“ kívánok foglalkozni.

Az alkotmányos államokban a felségjogok hosszú történeti fejlődésnek eredményeként alakultak ki. A fejlődés pedig kapcsolatos volt a szuverénítás az állami legfelsőbbség

² *Concha Gy.*: „Politika.“ II. kiad. 1. kt. (Bp. Grill. 1907.)

³ *Dr. Timon Á.*: „Magyar alkotmány és jogtörténet.“ VI. kiad. (Bp. Grill. 1911.) 111—112. old. — *Tomcsányi M.*: „Magyarország közjoga.“ II. kiad. (Bp. Kir. magy. Egyet. nyomda.) 268--70. és 278—93. old. Szerinte a király (Kormányzó) legfőbb kormányzati jogai a következők: 1. országgyűlés körüli jogok, 2. törvényhozásra vonatkozó jogok, 3. rendeletalkotó jog, 4. hadügyi és külügyi jog, 5. főfelügyeleti és főkegyúri jog, 6. szervező jog, 7. legfelsőbb ügyintézés joga, 8. dispensationális jog, 9. igazságszolgáltatás körüli jog, 10. cím- és rendjeladományozási jog. — *Faluhelyi F.*: „Magyarország közjoga I/II. kt.“ A felségjogokat két főrésze osztja: I. a királyi tisztelet jogai és II. anyagi felségjogok. Ez utóbbit pedig felosztja: 1. király a törvényhozásban, 2. király kormányzati felségjogai, 3. király jogköre az igazságszolgáltatásban és 4. a királyné és a királyi család tagjainak jogállása.

fogalmának kialakulásával. E fogalom a középkor államai-ban még nem volt ismeretes, csak a fokozatosan kifejlődő abszolutizmus használta az állam hatalmának megalapozásá-ra. A felségjog elnevezésen ma általában az állami főhatalom gyakorlására vonatkozó jogosítványokat, különösen pedig azokat a jogosítványokat értjük, amelyek az államfőt, mint az állami hatalom megszemélyesítőjét illetik meg.⁴

A magyar király felségjogát a mai felfogás nem tekinti saját, eredeti jognak, hanem a Szentkorona jogának, mely időlegesen az állami hatalom egyik főszervének — az államfőnek — hatáskörébe van utalva. A felségjogok összessége azonban nem kizárólag az államfőt illeti meg, hanem, a mai közjogi felfogás szerint osztott jogot⁵ alkot. Igaz, hogy a magyar közjog a Szentkoronában fenntartotta a főhatalom egységes jellegét, de valóságban megosztotta a Szentkorona viselője vagy annak helyettesítője és a Szentkorona tagjai (Membra sacrae regni coronae) között.

Mielőtt rátérnék tanulmányom lényegének ismertetésére, rá szeretnék mutatni arra a téves nézetre, mely a haderőt önálló állami hatalomnak tekinti. Jóllehet az állam hadere-jének igen fontos a feladata, mert az állam sérthetetlenségé-nek, jogbiztonságának, létének, stb. öre, mégis, mivel tényke-déseiben hiányzik az akarat, mely valamely szervet a szuvere-nitás főszervévé tesz, önálló állami hatalomnak nem tekinthetjük. A haderő ugyanis nem pótolja a maga akaratával az állami főhatalmat, hanem csak az erőt — karhatalmat — adja neki, de ezt sem a maga akaratából, hanem a felsőbb hatalom iránti engedelmességből teszi. A mai haderőt mégsem tekinthetjük nyilvánvalóan fejedelmi haderőnek, hanem inkább az egész állam katonai erejének.

A mai közjog szerint — bármiféle államformában az államfői — fejedelmi — ténykedés feladata, az állam mindenféle hatalmi megnyilatkozásának irányítása, de a fejedelem ezeket nem önhatalmúan, hanem felelős kormányával egyetértve gyakorolja. A legfőbb állami hatalom tehát ki-felé egységesnek látszik, míg befelé, természeténél és fejlődésénél fogva, osztott hatalom. Ilyen osztott hatalom ma a had-úri jog.

A magyar hadúrijog tételes szabályozását csak az 1867. évi kiegyezési törvényekben találjuk meg, miért is tárgya-lásunk alapjául az 1867. évi XII. tc. 9—15. bekezdéseinek rendelkezéseit és megállapításait vettük.

⁴ *Faluhelyi* id. m. (Pécs. Karl kiad. 1926.) 60—62. old.

⁵ *Rohonyi Gy.*: „Felsőjogok és nemzeti törekvések a hadügyek terén.“ — *Balogh A.*: „Királyi jogok.“ (mindkettő *Jogállam* 1905. évf. 3. és 10. füzet.) — *Kmetty K.*: „Magyar közjog.“ (Bp. Grill, 1926.) 252—3. old. — *Faluhelyi* id. m. II. kt. 4. old.

Ezek a bekezdések így szólnak:⁶

„9. — A közös védelemnek másik eszköze a hadsereg s az arra vonatkozó intézkedések, egy szóval: „Hadügy“.

10. — Tekintetbe véve mindazt, ami fenebb, különösen az 5. pont⁷ alatt elmondott, a hadügyek közösségére nézve következő elvek állapíthatnak meg:

11. — Ó Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, ami az egész hadseregnek és így a magyar haderőnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének egységes *vezérletére, vezényletére és belsejére* vonatkozik, Ó Felsége által intézendőnek ismertetik el.

12. — De a magyar hadsereg időnkénti *kiegészítését* s az *ujjoncok megajánlásának* jogát, a megajánlás feltételeit és a *szolgálati idő* meghatározását, úgyszintén a katonaság *elhelyezését, élelmezését* illető intézkedéseket, az eddigi törvények alapján, mind a törvényhozás, mind a kormányzat körében az ország *magának* tartja fenn.

13. — Kijelenti továbbá az ország, hogy a védelmi rendszernek megállapítása vagy átalakítása Magyarországra nézve mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik. Miután azonban az ily megállapítás éppen úgy, mint a későbbi átalakítás is csak egyenlő elvek szerint eszközölhető célszerűen: ennél fogva minden ilyen esetben a két minisztérium előleges megállapodása után, egyenlő elvekből kiinduló javaslat fog terjesztetni mindkét törvényhozás elé. A törvényhozások nézeteiben netalán felmerülő különbségek kiegyenlítése végett a két törvényhozás egymással küldöttségek által érintkeznek.

14. — A magyar hadsereg egyes tagjainak mindazon magyarországi polgári viszonyai, jogai és kötelezettségei fölött, melyek nem a katonai szolgálatra vonatkoznak, a magyar törvényhozás és illetőleg a magyar kormányzat fognak intézkedni.

15. — A hadügyek összes költségei olyképen közösek, hogy azon arány, mely szerint ezen költségekhez Magyaror-

⁶ 1867 évi orsz. törv. tár. Kiadja a m. kir. Igazságü. Min. (Orszgszl. könyvt. fol. 12/g.)

⁷ „5. — Ezelőtt Magyarországot illetőleg mindazokra nézve, mik az érintett viszonyokra vonatkoznak, a magyar országgyűlés, s a magyar király közegyetértéssel intézkedtek és ez intézkedések megállapításánál más ország befolyással nem bírt, mert a magyar király, mint az uralkodása alatt álló többi országok abszolút fejedelme, azon országok érdekeiről és teendőiről abszolút hatalommal rendelkezett. Most azonban, a legmagasabb trónbeszéd szerint, lényegesen változott a helyzet azzal, hogy Ó Felsége alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait, azokat tehát abszolút hatalommal ezentúl nem képviselheti, s azok alkotmányos befolyását nem mellőzheti.“

szág járulni fog, az alábbi 18., 19., 20., 21. és 22. pontokban körülírt előleges értekezés után, kölcsönös egyezkedés által állapíttatik meg.“⁸

Mint látjuk, a törvény osztott jognak minősíti a hadúri-jogot, mert azt részben az államfőnek, részben az országnak — országgyűlésnek — végrehajtó hatáskörébe utalja.

A hadúri jog tágabb értelemben a hadügyek terén az államfőt illető hatalom, míg szűkebb értelemben a haderő feletti rendelkezést kell érteni. Azonban miként a többi felségjogok, úgy ez se lehet, és sohasem is volt úgynevezett „*ius reservatum*“, hanem ez is csak alkotmányosan gyakorolható.⁹ Ennélfogva ez is tisztán közhatalmi természetű és nem magánhatalom.¹⁰

Mivel a hadúri jog osztott jog, vizsgáljuk meg az idézett törvényszakaszok alapján, az államfőnek és az országnak fenntartott jogokat.

Az államfő hadúri jogai: a hadüzenet és a békekötés joga, a vezérlés, vezénylés és a szervezés joga.

Az országnak fenntartott jogok: a hadkiegészítésnek, a védelmi rendszer megállapításának, végül a haderő elhelyezésének és élelmezésének joga.

E megosztásból is kitűnik, hogy az államfőnek, különben korlátlan, vezéri hatalmát azzal akarja a törvényhozás ellensúlyozni, hogy az ország védelmének és biztonságának

⁸ „18. — Ezek azon tárgyak, melyeknek fent írt módon való közössége, a Pragmatica sanctioból ered. Ha ezekben mindkét fél egyetértésével megtörténik a megegyezés, kölcsönös alkuval előre kell meghatározni azon arányt, mely szerint a magyar korona országai s a Pragmatica sanctio folytán közösnek elismert ügyek terheit és költségeit viselik.

„19. — Ezen alku s megállapítás oly módon történik, hogy egyrészt a magyar korona országainak országgyűlése, másrésztől Ő Felsége többi országainak országgyűlése, mindenik a maga részéről — hasonló számú küldöttséget választ. E két küldöttség az illető felelős minisztériumok befolyásával, részletes adatokkal támogatott javaslatot fog kidolgozni az említett arányra nézve.

20. — E javaslatot mindenik minisztérium az illető országgyűlés elé terjesztendő, hol az rendesen tárgyalandó. Mindenik országgyűlés az illető minisztériumok útján közlendő határozatait a másik országgyűléssel, s a két félnek ily módon eszközendő megállapodásai szentesítés végett Ő Felségének eléterjeszti.

21. — Ha a két küldöttség a javaslatra nézve nem tudna egymással megegyezni, mindenik félnek véleménye mind a két országgyűlésnek elébe terjesztetik. Ha pedig a két országgyűlés nem tudna megegyezni, akkor a kérdést az előterjesztett adatok alapján Ő Felsége fogja eldönteni.

22. — Az arányra nézve kötéendő egyezkedés csak határozott időre terjedhet, annak leteltével ismét egyazon módon új egyezkedésnek leendő helye.“

⁹ V. ö.: 1848. III. t.

¹⁰ H. K. I. R. 3. cím és olv. Faluhelyi id. m. II. kt. 31. és köv. old.

nem csak anyagi eszközeit, hanem a szükséges emberanyag megadását is magának tartja fenn.¹¹ E kettőség államiségünk kezdetén még nem volt meg, csak az idők folyamán, a viszonyokhoz alkalmazkodva, hol erősebb, hol gyengébb formában jelentkezett, míg végre a XIX. század közjogi felfogása elősegítette annak jelenlegi tételes szabályozását.

Vegyük egyenként vizsgálat alá a hadúri jog egyes részeit:

a) A hadüzenet és békekötés joga megadja az államfőnek azt a jogot, hogy háborút indítson és békét kössön.

Ma az államfő egyiket sem teheti önkényesen és korlátlanul, hanem bizonyos alkotmányos formákat kell megtartania. A magyar hadúri jog történetében a jog első korlátozásaként az aranybullát tekinthetjük. Ebben, ha nem is nyíltan, de katonai vonatkozású cikkeiben megbúvik e korlátozás. Igaz, hogy királyaink nem igen ismerték el e jogok korlátozását. Csak a XVII. század elején sikerült az akkor nagyobb erőre kapott rendiségnek az 1608. évi koronázási eskű 2. cikkébe bevétetni, hogy a király „az ország előzetes tudta és beleegyezése nélkül, Magyarországon és annak kapcsolt részeiben, se háborút ne indítson, se külföldi katonát ne tartson.”¹² Azonban ezután sem kértek királyaink engedélyt az országgyűléstől, hanem sokszor teljesen önkényesen gyakorolták hatalmukat. Mai közjogi felfogás szerint, a hadüzenet miatt, a miniszteri felelősség teljes mértékben alkalmazható.

A békekötés jogának ily korlátozását láthatjuk az 1536. évi I. tc.-ben, mely úgy rendelkezik, hogy a király a magyar tanácsosok tudta nélkül békét ne kössön.¹³ Az 1681. évi VI. tc. már világosan kimondja, hogy béke csakis a magyar országgyűlés beleegyezésével köthető.¹⁴ E jog korlátozásának tekinthetjük még az 1886. évi XX. tc. 5 §-nek és az 1912. évi XXXI. tc. 2 §-nek rendelkezéseit, melyek szerint az országgyűlés engedélye nélkül sem a honvédség, sem a népfelkelés az ország határain kívül hadba nem vihető.¹⁵ Az 1920. évi I. tc. 13. § pedig kimondja, hogy a hadüzenethez, a békekötés-

¹¹ Molnár K.: „Magyar közjog.” III. kiad. (Danubia, 1929.) 614—18. old.

¹² Kmetty: id. m. 254. old. *Magyar törv. tár.* Szerk.: Kolozsváry—Óváry—Márkus. (Franklin. 1900.) III. kt. 10. old. „... nec sine praesentibus et consensu regni in Hungaria et partibus sive annexis ullus vel bellum moveat, vel militem extraneum introducat...” E cikkelyt megújította az 1613 : V., 1622 : II. tc. 19. §., 1658 : I. tc. 14. §. és 1639 : I. tc.

¹³ M. T. T. „... sine scitu consiliariorum suorum Hungarorum tractatis pacis nequa quam transigat...”

¹⁴ V. ö. 1546 : IV., 1550 : IX., 1559 : VIII., 1565 : XXXV. tc.

¹⁵ *Orszgs. törvt.* 1886. évf. 144. old. és 1912. évf. 295—303. old. (Orszgs. könyvt. folio 16/G.)

hez valamint a hadseregnek az ország határain kívül való alkalmazásához az országgyűlés előzetes tudta és hozzájárulása szükséges. Csakis közvetlen veszély esetén lehet a hadsereget az országgyűlés előzetes megkérdezése nélkül, igénybe venni, de még ebben az esetben, ha utólagosan is, ki kell kérni az országgyűlés hozzájárulását.¹⁶ A hadiállapot — a hadműveletek megszüntetésének joga, azonban kizárólag az államfőt illeti meg. A végleges békekötéshez már a törvénybeiktatás szükséges.

b) A vezérlet joga mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy az állam haderejének rendszeren az államfő a legfőbb vezére. Ő nevezi ki helyettesét, hadvezéreit és a hadsereg tisztjeit.

Ez történeti fejlődési folyamat eredménye. Ugyanis, majdnem az általános védkötelezettség elfogadásáig, a hadseregek „magán haderő” jellegét viselték, határozottan az államfő katonái voltak, vagy tágabb értelemben az őket kiállító magán úr haderejét képviselték. Már pedig ilyen magán sereggel annak ura mindenkor korlátlanul rendelkezhetett és rendelkezett. Ha hoztak is a törvények korlátozó rendelkezéseket, azokat nem igen tartották meg.

A magyar törvények már Árpádházi királyaink alatt határozottan a királyt nevezik meg a haderő fővezérének,¹⁷ sőt a nemesség hadkötelezettségét is határozottan ehhez a vezérlethez kötik.

Az 1485. évi nádori törvény 4. cikke a távollevő király helyettesítésével a nádort bízza meg, ki ennek alapján viseli, az „Ország főkapitánya” címét.

A mohácsi vész utáni időkben, e téren nagy változások történtek, mert Habsburg-házi királyaink, miután ők maguk nem szállottak hadba,¹⁸ a nádornak fővezéri, illetve királyt helyettesítő jogát semmibe véve, a hadsereg fővezérét az ország megkérdezése nélkül nevezték ki. Csak az erdélyi fejedelmek őrizték meg fővezéri jogukat és hadakozásaik során gyakorolták is azt. Erdély különállásának megszüntével, a fejedelem személyes vezérleti joga itt is csak papíron maradt meg. Így aztán a mohácsi véstől kezdve hosszú századokon keresztül idegen vezérek alatt harcoltak a magyar csapatok. A világháborúban IV. Károly király azonban újból felélesztette e felségjogot.

c) A vezényleti jogon értjük a haderő kiképzésének, fegyelmezésének és működésének szabályozását.

¹⁶ Molnár: id. m. 617—8. old., Faluhelyi: id. m. 70—72. old. és 1920. évi XII. tc. 2. §.

¹⁷ Aranybulla 2. 7., az 1279. évi Kunpriv. VIII. és 1290 : X. tc.

¹⁸ Kivétel volt II. József. 1787/88.

Jóformán az úgynevezett állandó hadseregek felállításáig az egyöntetű kiképzést, felszerelést, a különféle fegyver-nemek mikénti alkalmazását, nem a hadsereg fővezére, hanem az alvezérek szabályozták, ami bizony nagyon sok esetben igen kellemetlen súrlódásoknak volt az okozója; sokszor az egész hadjárat sikertelensége is ebben kereshető.¹⁹ A közép-kor lovagseregeit igazán nem tekinthetjük egyöntetűen kiképzett, felszerelt és vezetett seregeknek. Már a XV. században, majd az ezt követő századokban, mindinkább érezhető lett az egyöntetű kiképzés és vezetés szükségessége. Ezen szükségyszerűség hozza létre a különféle szabályzatokat és utasításokat, hogy azután az újkorban teljes egyöntetűség jöjjön létre. A fegyvertechnika fejlődésével és haladásával ezek folytonos változásnak vannak alávetve és már ezért is szükséges, hogy irányítása egy kézben egyesíttessék.

Itt említtem meg, hogy a szolgálati nyelv megállapítása sohasem volt felségjog²⁰. Az egységes nyelv rendszerítése csak a szolgálati érintkezés könnyebbétételét célozta. Történeti tény, hogy Habsburg-házi királyaink az egységes szolgálati nyelvhez nem ragaszkodtak, megelégedtek azzal, hogy a felső vezetés nyelve egységes. A vezénylet nyelvének kérdése csak a XIX. században a nemzeti államok kialakulásának és evvel kapcsolatban az államnyelvnek kérdésével vált magyar nemzeti szempontból is fontossá. A közjogi kérdéssé felfűjt, évekig tartott országgyűlési harcokra nem lett volna szükség, ha a magyar rendek, kellő időben alkotmányosan gondoskodtak volna az államiság egyik letéteményeséről a „magyar nemzeti haderő“ felállításáról és nem tolták volna az ország védelmének kötelezettségét minduntalan az államfőre — királyukra. Ez természetesen, jóformán a saját jövedelmeiből eltartott hadseregben magán haderőt látott, mellyel tetszés szerint rendelkezhet és rendelkezett is. Mivel pedig a Habsburg-házbeli államfő-királyunk idegenben élt és idegenekkel kormányoztatott, éppen azoknak kellett volna a magyar nemzeti haderő felállításáról gondoskodniok, kik annak fenntartását, ha csak tehették, uralkodójukra hárították. Ez még az állandó hadsereg felállításával sem változott lényegesen, miután ennek felállításánál a rendi alkotmány újból megfeledezett a felállított haderő „magyar“ és „nemzeti“ jellegének törvénybe iktatásáról.

d) A szervezés jogán értjük a haderő belső berendezésének, felszerelésének, tagozásának és a gazdaszat-közgazgatási teendőknék szabályozását.²¹ A szervezés jogát bi-

¹⁹ Pld. a nikápolyi hadjárat, illetve csata, 1396-ban.

²⁰ Molnár: id. m. 616. old.

²¹ Faluhelyi: id. m. 70/72. old.

zonyos keretek közé szorították a magyar királyi honvédségről, illetve annak szervezéséről szóló törvények.²² Legújabbán pedig a trianoni békeparancs.

Az eddig ismertetett jogok az államfőnek vannak fenntartva. A következőkben az országnak, illetve az országgyűlésnek fenntartott jogokat ismertetem.

a) A hadkiegészítés joga, a haderő ember- és anyagpótlását szabályozza.

A fejedelmi és egyéb magánhaderő létszámát és felszerelését mindenkor a rendelkezésre álló anyagi erő határozta meg. A XVI. század óta mindinkább állandósuló háborúk azonban már oly nagyszámú seregek fenntartását követelték meg, melyeket sem az uralkodó, sem a magán úr sajátjából fenntartani nem tudhatott. Szükségessé vált tehát, hogy az ország védelméhez megkívánható anyagiak előteremtésében, az egész állam részt vegyen. Így alakult ki az a szokás, hogy az anyagiak előteremtését a király és a rendek közös megállapodása alapján szabályozták.²³

Az általános védkötelezettségnél természetes, hogy a haderő fenntartása az államra, illetve a polgárok egyetemére hárul, mert az államot alkotó nép csak akkor tudja fennmaradását biztosítani, ha minden egyes polgára közreműködik, személyes katonai szolgálattal és anyagi hozzájárulással. Az általános védkötelezettségről legutoljára az 1912. évi XXX. és XXXI. tc. intézkedett. Előbbi a közös hadseregről, utóbbi a honvédségről. Ezek megállapítják az állampolgárok védkötelezettségét és pedig: a) állítási kötelezettség, b) szolgálati kötelezettség, c) népfelkelési kötelezettség²⁴ alakjában.

b) A szolgálati idő meghatározásának és a védelmi rendszer megállapításának joga.

A fejedelmi és egyéb magánúri haderő idejében erre nem volt szükség. Abban az időben rendszerint egy-egy hadivállalat tartamára fogadták fel a katonáskodni akaró elemeket és a vállalat befejeztével rendszerint mindenkit haza bocsátottak. Később már szükségessé vált oly egyének fegyverben tartása, kik a háborút tekintették életük főfoglalkozásának és bizonyos pénzösszeg fejében hajlandók voltak bőrüket a halál vásárára vinni. Majd mikor a folytonos hadakozás mind több és több katonatartását követelte meg, létre jött az állandó hadsereg intézménye. Ebbe kezdetben az önként jelent-

²² 1868 : XLI., 1889 : VI., 1912 : XXXI. tc.

²³ Így előírta az 1459. évi XIX. tc., hogy az egyházi személyek adó helyett katonát adjanak. Az 1552. évi budai dekrétum 1—15. cikke a hadiadó és annak módzatairól intézkedett. V. ö. 1553 : IV., 1555 : IV., V., 1556 : XIX—XXII., 1557 : II., 1559 : XIII., XIV., 1566 : XVI., 1498 : XXI., 1519 : (hácsi) III., 1522 : XX., XXI., 1533 : I., 1552 : III.

²⁴ *Faluhelyi*: id. m. I. kt. 134—142. old.

kező és a katonaéletet kedvelő egyének léptek be és teljesítettek benne katonai szolgálatot addig, míg erejük és egészségük megengedte. Minthogy azonban nem volt mindig elegendő jelentkező, a toborzás, a katona fogdosás fejlődött ki. Az így toborzott, vagy legtöbbször erőszakosan fogott emberek, már egy bizonyos meghatározott ideig teljesítettek szolgálatot. A szolgálati idő elteltével a katonák rendes körülmények között haza mehettek. Volt eset, hogy kívánságukra tovább is szolgálhattak, de az is megesett, hogy akaratuk ellenére is, tovább kellett szolgálniuk.

Az általános védkötelezettségnél mindenki bizonyos honvédelmi kötelezettséget tartozik teljesíteni. E kötelezettség mikéntjét van hivatva e jog szabályozni.

A trianoni békeparancs e téren is gátolja teljes szuverenitásunkat, mert meghatározza, hogy csak toborzás útján kiegészített zsoldos sereget tarthatunk. Ezenfelül meghatározza e sereg létszámát és fegyvernemeit, valamint bizonyos korlátok közé szorítja fegyverzettel való ellátását is.

c) A haderő elhelyezését és ellátását szabályozó jog.

A fejedelmi és magánúri haderő ezen szükségleteiről természetesen kezdetben a fejedelem, vagy a magánúr saját területén és saját hatáskörében tetszése szerint rendelkezett.

Már elég korán találkozunk azonban történelmünkben ezen jog szabályozásának kísérleteivel. Ez annál is inkább szükséges volt, mert megesett, hogy az összegyűlt sereg nem csak az ellenségre vált veszélyessé, hanem az ország lakosainak réme is lett. Zsigmond király 1405. évi második dekrétumának első cikke rendelí, hogy a katonák az ország lakóinak erőszakosan kárt ne okozzanak.²⁵ Albert király az 1459. évi dekrétum, 5. cikkében úgy rendelkezik, hogy zsoldosairól akként gondoskodik, hogy azok az ország lakosainak kárt ne okozzanak. I. Ferdinand 1556. évi dekrétumának 2—4. és 26—27. cikkei is a katonaság ellátását, valamint az előfordult visszaélések megszüntetését szabályozzák. Törvénytárunkban ezenkívül nagyon sok ily törvényt találunk még, amelyekből kitűnik, hogy a katonaság sem elhelyezéséről, sem ellátásáról nem rendelkezik önkényesen. Ezeket a kérdéseket ma is a törvényhozás szabályozza.

Miután előzőkben tárgyam alapjául szolgáló tételes törvénnyel részleteiben is megismerkedtünk, szeretném a következőkben azt a fejlődést röviden vázolni, mely az idézett törvény megalkotásához vezetett.

Az ősmagyaroknál a mai értelemben vett állami életről nem beszélhetünk. Itt legfeljebb, egy talán a család felett álló

²⁵ V. ö. 1454 : VIII., IX., 1478 : VII., 1486 : XXXI. LXI. LXII., 1492 : XVII, XXIII., 1498 : XX--XXIII., 1522 (budai) LII, LIV, LV., stb. tc.-k.

csoportosulásról szólhatunk, melynek élén valószínűleg — legalábbis a mai tudományos megállapítások szerint — egy igen korlátolt hatalmú főnök állott. Ezt a főnököt a nemzetiségfő vagy fejedelem patriarkalis és részben talán vallási alapon álló hatalma szorította bizonyos korlátok közé.²⁶ A nemzetiségfő, vagy fejedelem jogkörét vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy ez főként hadvezéri és csak mellékesen bírói jogkör. Ez természetes is, mert a nomád népeknél a fő súly a hadakozáson és az együttesen végrehajtott vadászatokon van. De az előbb említett hadihatalom is csak a ténylegesen végrehajtott hadjáratok vagy vadászatok idejére szült, mert még az ezek előkészítésével kapcsolatos rendszabályokat is rendszerint a nemzetiségfők, a törzsek gyülekezete határozta meg.²⁷ A határozatba ment rendelkezések végrehajtását, az adott viszonyoknak megfelelő alkalmazását természetesen a vállalkozás tartamára megválasztott vezérre bízta.

Ilyen törzsközi határozatnak tekinthetjük az úgynevezett „vérszerződést“, melyben a törzsek Árpádot, mint hadvezetést és vezérletre legalkalmasabb eredményes fejedelmökké választották. Árpád tehát inkább hadvezére volt a szövetséges törzseknek, de semmi esetre sem volt a mai értelemben vett államfője, uralkodója. Ez abból is kitűnik, hogy jóformán Szent Istvánig, a magyar fejedelmi méltóság nem egyesítette magában az egyházi, bírói és katonai hatalmat, hanem másokkal megosztotta, mint azt a „gyula“ és a „karhasz“ méltóságnevek tanúsítják. Mivel ez időben a mai értelemben vett államról és egységes állami főhatalomról még nem beszélhetünk, világos, hogy e főhatalom gyakorlását nem egy személy, hanem a törzsek vezetőinek gyülekezete, mai szóval élve, a nemzetgyűlés gyakorolta. Ez volt akkor a nemzeti szuverénitás hordozója. Csak később, a gyakori külföldi kalandozások, ismertették meg eleinkkel az állami főhatalom egykézben való egyesítésének célszerűségét.

Mint említettem rendszerint a nemzetgyűlésen határozták el, hogy indítsanak-e háborút, kössenek-e békét, valamint azt is, hogy a zsákmányt miként osszák fel. Ebből pedig az következett, hogy a vezér nem volt teljes hatalmú szuverén, hanem csak a nemzetgyűlés határozatának az adott viszonyok közötti végrehajtója; legfeljebb talán a nemzeti egység képviselője a külfölddel szemben. A hadjárat tartamára azonban, mint vezért a feltétlen parancsoló és büntető jog illette meg. Ő volt az élet és halál ura, de még ekkor is

²⁶ Grf. Zichy I.: „A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.“ (Magy. nyelvt. kézk. I/5.)

²⁷ Dr. Erdélyi Gy.: „A magyar katona és a magyar hadművészet fejlődése.“ 33. 34. old. — V. ö. Rónay-Horváth J.: „A magyar hadművészet az Árpádok korában“ és Csánki D.: „Árpád és az Árpádok.“

a nemzetgyűlés ellenőrzése alatt állott, mert hatalmát ettől nyerte.²⁸ Ez érthető, mert az ősi államszervezetben a hadkötelezettség minden szabad embert egyenlően terhelte, mely alól a kibuvás a gyávasággal volt egyenlő és az egyéni szabadság elvesztését is eredményezhette.

Amennyiben a választott vezér egyénisége jóval az átlagon felül emelkedett, úgy az a vezérség mellett korlátlanul viselhette az állami főhatalom egyéb tisztét is. Ellenben gyengébb egyedek mellett a tényleges hatalmat rendszeren a vezérségre — értem katonai vezetésre — alkalmasabb egyének ragadták magukhoz, miként azt hazai történetünk fejedelmi korszaka is igazolja.²⁹ Azonban ennek sok esetben káros következményei voltak, azért már Géza fejedelem és ennek nyomdokain haladva fia, Szent István, korának nyugati mintái alapján rendezte be országát és szervezte meg a magyar királyságot. Ő volt az, aki először egyesítette kezeiben az állami főhatalmat. Alatta került a föld tulajdonjoga a felségjogokkal és az állami teljes főhatalom a törzsek gyülekezetétől — a nemzetgyűléstől a király kezébe, vagyis egy személy kezébe.

Ez a királyi hatalom azonban nem volt tisztán közjogi jellegű, hanem igen erős magánjogi alapokon nyugodott. Ezt már az Árpád-házi királyaink alatti hadszervezetünk is igazolja. Ugyanis a király az úgynevezett „nemzeti haderő” mellett, magán haderővel is rendelkezett, mellyel azonban nem mint az állam feje, a szuverenitás megszemélyesítője, hanem mint magán úr rendelkezett. A fejedelem ebben a korban már mindenütt döntő tényező és valamennyi állami főszerv fölé emelkedett. Ő a legfőbb szerv, övé a legmagasabb akarat, ő személyesíti meg az államot, az állam minden tagja az ő alattvalója, ő birtokolja, ő kezeli az állam minden hatalmát.³⁰ Természetes, hogy ez a hatalom a nemzet egyetemes akaratából szállott a fejedelemre, ki azt köteles nemzete javára fordítani; mégis azt igazolja történetünk, hogy ez a hatalom gyakran személyes vagy családi érdekek istápolására szolgált. Ezt leszámítva, a királyi hatalmat mégis közhatalmi intézménynek tekinthetjük, mert az egész nép a szabad nemzet „Én”-jét látta és becsülte államfőjében. De

²⁸ Oly. *Timon*: id m. 55—59. old. — V. ö. *Salamon F.*: „A magyar hadtörténelem a vezérek korában.” (Bp. Athenaeum. 1877) 39. és köv. old. és *Bárczay O.*: „A hadügy fejlődésének története.” II. kt. VI. feje. (Bp. Tud. Akad. 1895.).

²⁹ Ezt láthatjuk az egész Árpád-házi királyaink uralkodása alatt. A katonai vezetésre alkalmasabb családtagok igyekeznek a hatalmat magukhoz ragadni, pl.: Endre-Béla, Kálmán-Akos, Imre-Endre stb.

³⁰ *Ferdinándy G.*: „A királyi méltóság és hatalom Magyarországon.” (Bp. Kilián. 1895.)

azért is, mert ez a hatalom végeredményben a hozott törvények és szokások alapján volt csak gyakorolható.

A hadúrjog ebben a korban teljes mértékben az államfő kezében van, ő szólítja hadba a nemzet szabad és fegyverbíró tagjait, bünteti azt, ki ennek eleget nem tesz és szabadon rendelkezik a haderővel. Hogy hatalmának meg is legyen a kellő súlya, arra szolgál a már előzőleg is megemlített magánhaderő, valamint az államfő kizárólagos várépítő joga. Mindebből kitűnik az, hogy ebben a korszakban az uralkodó kétféle haderővel rendelkezett. Egyikét a nemzet minden szabad és fegyverbíró tagja, másikat a fejedelemnek személyes szolgálatra elkötelezettek és zsoldért katonai szolgálatot vállalók alkották. Az előbbi a király személyes vezetése alatt minden ellenszolgáltatás nélkül volt köteles harcolni, míg az utóbbit rendszeren egy a királytól kinevezett fővezér vezette és csakis a királynak engedelmeskedett.

A királyi hadihatalom korlátozására szolgált az aranybulla³¹ 7. cikke. Ez többek között azt mondja, hogy ha a király az ország határán kívül vezetne hadat a „serviensek” nem tartoznak vele menni — servienses cum ipse ire non teneantur — csak akkor, ha a királytól zsoldot kapnak. Ezek szerint a későbbi fejlődés folyamán a serviensekből kialakult nemességnek csak „honvédelmi kötelezettsége” van, „hadkötelezettséggel” a király és a XIII. századtól kezdve rajtakívül a főpapság és főnemesség rendelkezett.³²

A főpapság és a főnemesség lassanként — a XII. század végétől — az állami élet új tényezőivé alakul. Különösen a nagyarányú birtokadományozás következtében kezd a királyi hatalom gazdasági és így hadi alapja gyöngülni. Ennek pedig természetes következménye az, a már magánjogi fejlődés, mely arra törekedett, hogy a hadkötelezettséget az egyetemesség vállaláról levéve, a nagybirtokra hárítsa át. A külföldön kialakult főhűbérúri hatalom, melyre nálunk is megvolt ugyan a hajlam, de hazánkban még sem tudott olybá fejlődni mint nyugaton, a szentkorona közjogi fogalmának kialakításához vezetett.

³¹ Az aranybullát megerősítette I. Lajos 1351. évi dekrétuma, majd Mária királynő 1384. évi dekrétuma.

³² Honvédelmi kötelezettségen a nemesség azon kiváltságát értjük, mely szerint ők csakis akkor teljesítettek hadiszolgálatot, ha az országot külső ellenség támadta meg és az ország egységét katonai erő a honvédelem ellátására már nem bizonyultak elegendőnek.

Hadkötelezettségen egyrészt a király, főurak és főpapok hadállító kötelezettségét, másrészt a mai viszonyoknak megfelelően, az állampolgároknak katonai szolgálati kötelezettségét értjük.

Míg tehát az általános védkötelezettség előtt a nemesség hadkötelezettséget csak a végszükség esetére vállalt, addig az a király és a főrendek — egyház és főnemesség — elsőrendű kötelességévé tétetett.

Eszerint az állami főhatalom nem személyhez kötött, hanem nyilvánvalóan a szentkorona tulajdona, mely mint ilyen a felségjogokat is osztatlanul bírja. Az államfő — a király vagy akadályoztatása esetén helyettese — mint a szentkorona viselője alakilag a szentkoronában foglalt közhatalmi jogok birtokosa ugyan, de azzal a megszorítással, hogy a törvényhozó hatalom az egész szentkorona testét — totum corpus sacrae regni coronae — vagyis a királyt és a szentkorona tagjait illeti meg.³³

Ezen fejlődésnek természetes következménye, hogy a hadfelségjog is lassanként osztott joggá változik át. Míg egyrészt a hadüzenés, békekötés, a fegyverbehívás joga a király kezében maradt, másrészt azzal, hogy megengedte az uralkodó, hogy egyes főurak és főpapok, országos közérdekből, magánvárat építhessenek és abban katonát tarthassanak, a haderő eddigi egységes jellege megbomlott és most már háromféle haderő is volt Magyarországon: úgymint a király magán serege, a magánúri csapatok és a csak honvédelmi kötelezettséggel rendelkező nemzeti sereg, az úgynevezett „generalis exercitus.”³⁴

Kapcsolatos ezzel a fejlődéssel az a közfelfogás, mely a nemességnek csak honvédelmi- és nem hadkötelezettségét ismeri el, a hadbaszállást világosan az uralkodó személyéhez kötve,³⁵ illetve mint az, az 1298. évi XXIII. tc.-ből is látható, a nemesség hadkötelezettsége majdnem semmi, miután az, az egész hadviselés és honvédelem terhét a szentkoronára, illetve annak viselőjére iparkodik áthárítani.³⁶ Az természetes, hogy erőskező királyaink minden korlátozó rendelkezés és törvény ellenére is, számos esetben érvényt tudtak szerezni a nemesség hadkötelezettségének, sőt ha szükségét látták, a nemzeti haderőt az ország határain túl³⁷ is alkalmazhatták.

Az Anjou-házból származó királyaink háborúi, majd a török felbukkanása Európa délkeletén, az általános katonai helyzetet és ezzel kapcsolatosan a hadszervezést is megváltoztatta. Eddig ugyanis az volt a felfogás, hogy az ország védelméről elsősorban a király és utána a nagybirtok köte-

³³ Kifejezésre jut ez Verbőczy H. K. II. r. 3. c., *Tomcsányi*: id. m. 246—48. old. „A királynak, ki részese a szuverénitásnak, nem lehet több hatalma, mint amennyi reá a szentkoronából átszállott.” U. o. 14. old.

³⁴ A particuláris exercitus is a nemzeti hadsereg fogalma alá vonható. Ma úgy fejezhetnénk ki, hogy a generális exercitus az „általános mozgósítás, a particuláris exercitus a „részletes mozgósítás.”

³⁵ V. ö. 1291 : X. tc.

³⁶ *Deér J.*: „Zsigmond király honvédelmi politikája.” (*Hadt. Közl.* 1936. évf. Különlenyomat) 8. és köv. old.

³⁷ Így tett például I. Endre, Szent László, Kálmán, III. István stb.

les gondoskodni. Most mikor a hadviselés már nagy ember-tömegek kiállítását és fegyverben tartását követelte, sem az egyik, sem a másik — anyagi okokból — nem tudhatott huzamosabb ideig eleget tenni ennek a kötelezettségének. A feladat megoldása tehát az egyenként hadbaszállásra kötelezett nemességre várt. De a köznemesség nem érzett hivatást magában a honvédelem vállalására, hanem mentesíteni iparkodott magát a katonai terhektől.³⁸ Az a köznemesség ugyanis, melyik még a XIII. században az ország területének esonkítatlan megóvását követelte és ehhez, ha szükséges volt, a kellő katonai erőt ki is állította, a XV. században már nem tud felemelkedni a török elleni háború jelentőségének felismeréséig. Ez a köznemesség az ország védelméről már csak harmadsorban kíván gondoskodni, mert szerintük első sorban a király, majd a nagybirtokos és csak legvégső sorban ők, kötelesek ennek a feladatnak eleget tenni.³⁹

Az ország hadereje tehát különféle alkotórészekből állott.⁴⁰ melyek összekötő kapcsa egyedül a király hadúrjogában gyökerezett. Törvényszerint ugyanis, az ő hadihatalma alatt állott az ország egész hadereje. Ez az összekötő kapocs azonban csak erőskezű királyainknál volt tényleges kapocs, különben csak veszélyt hozott az állami főhatalomra. Az általános nemesi felkelés, valamint a helyhez kötött felkelés összehívása kizárólag királyi jog volt, azonban a felkelés módzatairól már az ország határozott.⁴¹ A rendek természetesen ragaszkodtak ahhoz, hogy a felkelés csak az ország határain belüli harcra legyen kötelezhető.⁴²

Mindezekből azt látjuk, hogy a király hadihatalma főként magán haderejére támaszkodott, jóllehet tágabb értelemben az ország egész hadereje, törvényszerint csakis az ő határozott rendeletére és engedelmével volt felhasználható. Ezen utóbbi rendelkezést, mint történelmünk igazolja, csakis nagy eréllyel és politikai bölcsességgel megáldott királyaink voltak képesek végre is hajtani, míg gyengébbek a hatalmaskodó nagy urak ellen is védekezni kényszerültek.

³⁸ *Deér:* id. m. 12. old.

³⁹ V. ö. 1455 : I., 1459 : III., 1458 : II., 1492 : XVIII, XIX., 1498 : XVIII., 1504 : XXIV., 1529 : VIII., 1557 : XX., 1545 : XVI., 1601 : V., 1622 : XXI., 1659 : LXXXI., stb. tc.-k, melyek szerint az ország védelméről első sorban a király tartozik gondoskodni, az 1454 : II., 1459 : I. stb. tc.-k szerint a főurak, az 1477 : XXIII., 1458 : II., 1492 : XVIII., 1498 : XVIII., 1504 : LXXXV., stb. tc.-k az általános felkelésről szólnak.

⁴⁰ Király-, királynő-, tiszti-, főpapok- és egyházi testületek-, főurak-, vármegyék-, szabadkirályi városok-, és a kiváltságolt népelemek bandériumai.

⁴¹ V. ö. 1459 : XLVII., 1498 : XVIII., 1622 : XXI. tc.

⁴² V. ö. 1447 : X., 1458 : V., 1459 : XVII., XVIII., 1492 : XVIII., XIX., 1495 : III., 1498 : XVII., 1556 : XX., 1557 : II., 1559 : XIII., 1566 : XVIII., 1574 : XVII., 1601 : IX., 1622 : V. és még több tc.

A további fejlődés megismeréséhez ismernünk kell Zsigmond király 1455. évi dekrétumát, mely a hadügyre vonatkozó törvényhozásunknak úgyszólván több évszázadon át szolgált alapul. E rendelkezésének elején Zsigmond kifejti, hogy királyi kötelességének tartja ugyan az ország feletti hatalmát nemcsak befelé, hanem kifelé is, a hódítók ellen megvédeni és sértetlenül fenntartani, mégis szükségesnek látja az alábbi intézkedéseket megtenni, illetve elrendelni.

A dekrétum⁴³ az akkori hadügyet — *super modo exercituandi* — volt hívatva szabályozni és első cikkében arról intézkedett, hogy ha az ország védelmére a királyi had egy-egyében nem volna elégséges, úgy annak támogatására az előkelők saját csapataikkal — *banderiumaikkal* — tartoznak hadbaszállani.⁴⁴

Második cikkében⁴⁵ megszabja, hogy az országszerte hirdetett hadjáratkor az „egyes bárók és előkelők és birtokos nemesek személyesen megjelenvén” birtokaik arányában, minden 55 jobbágy után egy tegezes lovast, tehát minden száz után hármat — *tres pharatrarios equestres* — állítsanak. Ha kevesebb számú jobbágyuk lenne, úgy a kivetett számot többen összeállva kötelesek kiállítani.

Harmadik cikkében⁴⁶ meghagyja, hogy a birtoktalan nemesek, vagy akiknek jobbágyaik nincsenek, személyesen szálljanak hadba.

A negyedik cikk úgy intézkedik, hogy ha több testvér van és azok egy háztartásban és osztatlan birtoklásban élnek, közülök csak egy köteles hadbaszállni.

Az ötödik cikk⁴⁷ arról intézkedik, hogy a hadbavonult nemesek házuk tájának védelmére csak bizonyos számú egyént hagyhatnak vissza és csakis annyit, amennyi a szolgálat zavartalan ellátására elengedhetetlenül szükséges.

A hatodik cikk elrendeli a jobbágyok pontos összeírását,⁴⁸ míg a hetedik kimondja, hogy a hadbahívás napján mindenkinek pontosan meg kell jelennie. Aki elkésik vagy szándékosan elmarad, avagy a már összegyűlt hadat önkéntesen elhagyja, annak jószágait lefoglalják.⁴⁹

⁴³ Magy. törvt. (Franklin kiad.) 245—51. old. „Sigismundi Decretum Quintum.” (Datum Budae, in feste beati Gregorii papae, anno Domini millesimo quadringentesimo, trigesimo quinto; regnorum nostrorum Hungariae, etc. anno quadragesimo octavo, Romanorum vigesimo quinto, Bohemiae decimo quinto, imperii vero secundo.)

⁴⁴ V. ö. 1222. Ar. b. 7. §. 1492 : XVIII., XIX., 1542 : XXXII., 1555 : VI., 1556 : XXI., 1574 : XI., 1578 : X., 1622 : XXI., 1630 : XLI. stb. tc.

⁴⁵ V. ö. 1454 : IV., 1492 : XX., 1498 : XV. XVI. tc.

⁴⁶ V. ö. 1454 : IV., 1522 : XXVI., 1542 : XXXIII. stb. tc.

⁴⁷ V. ö. 1454 : V., VI. tc.

⁴⁸ V. ö. 1454 : XIII., 1889 : VI. tc. 44—51 és 62., 63. §§.

⁴⁹ V. ö. 1454 : XXVI., 1662 : X. 1889 : VI. tc. 35., 36. §§.

A nyolcadik cikk úgy intézkedik, hogy nyár idején a katonák a szabadban — in campis vacuis — szálljanak meg, a lakosságnak semmiféle kárt ne okozzanak. Illő fizettség nélkül semmit el ne vigyenek. Az árakat ezért a megyék állapítsák úgy meg, hogy azok a megszokott napi áraknál magasabbak ne legyenek.⁵⁰

A kilencedik cikk arról intézkedik, hogy a katonák által okozott károk miként hozassanak helyre, tétessenek jóvá, illetve milyen büntetésben részesüljön a kártokozó vagy egyéb kihágást elkövető egyén.⁵¹

Zsigmond király, korát jóval megelőzve, valójában felismerte azt a mérhetetlen nagy veszélyt, melyet a törökök megjelenése Európában nemcsak Magyarországra, hanem az egész művelt nyugatra zúdított. Ezt tükrözik vissza kormányzási tettei, különösen pedig hadügyi politikája.

Arra, hogy Magyarországon úgy a honvédelemben, mint a hadkötelezettség mikéntjében gyökeres változtatásokra valóban szükség volt, a nikápolyi vereség adta meg a döntő lépést. Azonban már Zsigmondot az is készthette hadügyi téren tervezett nagyarányú újításaira, hogy nemcsak belátta, de meg is győződhetett arról, hogy a köznemesség legnagyobb része a török veszéllyel szemben, éppen törvényének előzetes tárgyalásánál, teljes meg nem értést mutat, sőt az ország határainak védelmét is igyekszik magáról elhárítani. Így kényszerült Zsigmond arra, hogy az ország védelmét a nagybirtok együttműködésére alapítsa. Tehát érthető a nagy birtok jelentőségének előtörése. Zsigmond csak annyit tett, hogy ennek szükségszerűségét kellő időben felismerte és kormányrendszerét ehhez igazította. Jól megérezte a Magyarországra háruló törökök elleni védekezés fontosságát. Meglátta a török veszélyt, felfogta és felismerte a védekezés lehetőségeit. Ennek megfelelően aztán intézkedéseivel a nagybirtok érdekeit, honvédelmi terheivel arányosan elő is mozdította. Az ő uralkodásától kezdve találkozunk hazánk történelmében, párhuzamosan a nemesi felkeléssel, az úgynevezett „telekkatonaság” intézményével. Azonban ennek, talán mai szóval élve népfelkelésnek, egyelőre nem az a szerep jutott, melyet Zsigmond óhajtott neki a honvédelem terén kijelölni.⁵²

⁵⁰ V. ö. 1405 : I., 1454 : VIII. 1518 : (tolnai) VIII. tc.

⁵¹ V. ö. 1405 : I., 1454 : VIII., 1486 : XXX., 1492 : XXII., és 1518 : (tolnai) VIII. tc.

⁵² Deér. id. m. 17—22. és 70 s köv. old. Amit a banderiális hadrendszerről, mint nem különálló és újonnan létesített hadrendszerről mond, hanem azt szükséges fejlődésnek ismeri fel, magam is teljes egészében egyetértek. Olv. id. m. 57—57. old. Ugyanilyen fejlődésnek kell tekinteni az állandó hadsereg felállítását is.

Hogy Zsigmond király nagy és szép elgondolását teljes egészében nem valósíthatta meg, azt a korszellem, valamint annak a helytelen fejlődésnek rovására írhatjuk, hogy a köznemesség nagyon is számottevő része nem tett eleget had- és honvédelmi kötelezettségének oly mértékben, mint kellett és lehetett volna. Ennek ékesszóló bizonyítéka Albert király 1459. évi dekrétuma, mely a honvédelmet teljes egészében a királyra és a nagybirtokra hárítja, úgyszólván megszüntetve az eddigi általános felkelést az országot ért közvetlen külső támadás esetén.⁵³

Az egész XV. században és a XVI. század első negyedében, a hadügy és honvédelem terén áldatlan harc folyik a király és köznemesség között. Kivétel volt I. Mátyás király, kit hadügyi politikájában⁵⁴ nemcsak a felvilágosodás eszméi, hanem jóformán ugyanazok az elgondolások vezettek, mint Zsigmond királyunkat, azzal a különbséggel, hogy Mátyás katonai hatalmát függetleníteni igyekezett és ezért kormányzatát a nagybirtok lassú háttérbeszorítására és központi kormányzatának kiépítésére irányította. Abban azonban mind a ketten megegyeztek, hogy hatalmukat egyik sem akarta a köznemesség katonai támogatására alapítani, hanem rendszeren megszervezett és kiképzett hadseregre. Hogy mennyire igazuk volt, azt a későbbi események, sajnos kárunkra, de igazolták.

Megjegyzem, hogy Hunyady János országlása alatt, a rendek ugyanúgy áthárították Hunyadyra a hadügyi és honvédelmi kötelezettségeket és terheket, mintha ő koronás király lett volna. De szolgáljon egyben mentségükre, hogy nemcsak a terheket, de az ezek viselésére elengedhetetlenül szükséges felségjogokat is csorbíthatatlanul Hunyady kezében egyesítették.⁵⁵

Hunyady Mátyás halálával az akkori vezető férfiak, a viszonyoknak már régen meg nem felelő, de az ő kisedet játékaikat kevésbé zavaró, elavult honvédelmi- és hadkötelezettséget igyekeztek mihamarabb visszaállítani, ami gyengekezű királyaink alatt sikerült is nekik. Így aztán nem csoda, ha 1526-ban és az ezt követő évtizedekben katonailag elbuktunk és jóformán a XIX. század végéig megszüntünk államilag önállóak lenni, mert államiságunk egyik legfontosabb té-

⁵³ *Hóman-Szekfű*: „Magyar történet.” IV. kt. 260. és köv. old.

⁵⁴ *Hazai S.*: „Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt.” (Hadt. közl. 1890. évf.), *Tóth Z.*: „Mátyás király hadügyi politikája.”

⁵⁵ *Dr. Gábor Gy.*: „A kormányzói méltóság a magyar alkotmány jogban.” (Bp. Athenaeum. 1936.) A kormányzó a király megszemélyesítője, nevében, személyében, képében kormányoz. U. i. 8. old. és *Hóman-Szekfű*: id. m. IV. kt. 284. old.

nyezőjét a hadügyek és evvel a honvédelem irányítását kiadtuk kezünkbe.

A mohácsi vész után, a hadúrjog fejlődésében egyrészt idegen elemek, idegen befolyás érvényesülését látjuk, másrészt az erdélyi területen, különösen annak önállósulása után, az ősbibb, magyarosabb felfogás érvényesülése jelentkezik a hadúrjog terén.

A Mohács utáni polgárháború következtében beállott szétszakadás, a magyarság kezéből hosszú századokra kivette a kezdest. A magyarság a törökök elleni harcában úgyszólván egyedül, törpe kisebbségként küzdött és ebben a küzdelemben alig volt egyéb segédforrása, mint saját harci akarata. Az ország ezért kénytelen kimondani, hogy nincs elég anyagi ereje saját magát megvédeni, miért is kényszerült határait idegen katonáknak megnyitni és kormányzatában idegen befolyást eltűrni. Ezzel pedig önrendelkezésének csorbítatlan fenntartásáról mondott le. Jól állapítja meg Szekfű, hogy „az ár amit fizetni kellett —, az önrendelkezésnek, a hadügyek és a pénzügyek terén századokra ható megcsönkítésünk volt.”⁵⁶

A királyi Magyarországon mind jobban és jobban előtérbe nyomul a királyi hadihatalom megerősödése. Katonai szempontból ugyanis az egységes alapokra állított védelem a legcélravezetőbb, miért is ennek szükségességét, különösen a végvárakat illetően, már az 1547. évi országgyűlés — XVI. tc. — is hangsúlyozta.⁵⁷

A török elleni központi védekezés megszervezését célozta az Udvari Haditanács felállítása⁵⁸ is. Ez nem valami központi katonai hivatal, hanem csak az uralkodó tanácsadó szerepének betöltésére lett volna hivatott. A hadügyek intézése ugyanis ebben a korban még az udvari kamara, a „Hofkammer“ hatáskörébe tartozott,⁵⁹ de itt nem annyira a katonai szempontokat vették figyelembe, hanem inkább a pénzügyieket, miért is már I. Ferdinánd belátta annak szükségességét, hogy a törökök elleni védekezés központi katonai irányítást kapjon. Ezért sürgette I. Ferdinánd az úgynevezett „Hofkriegsrat“ felállítását, ami azonban csak hosszabb tárgyalások után 1556-ban sikerült. Ekkor adták ki az udvari Haditanács hatáskörét is meghatározó első szabályzatot, mely szerint minden katonai vonatkozású ügy — mint a kato-

⁵⁶ *Hóman-Szekfű*: id. m. IV. kt. 125—168. old.

⁵⁷ Ugyanigy határoznak az 1550 és 1555. évi országgyűlések is.

⁵⁸ *Fellner-Kretschmayer*: „Die öst. Zentralverwaltung.“ I. Abt. I. Bd. 6. §. 235. old.

⁵⁹ *Fellner-Kretschmayer*: id. m. Nachträge Bd. 5., Az udvari kamara ügykörébe tartozott a határvárak felügyelete, fenntartása, zsold fizetés és a katonaság ellátása.

naság kiállítása, felszerelése, ellátása, a hadianyag tárolása és jókarbantartása, kivált a határokon és Bécsben, valamint a határok védelme, a Haditanács hatáskörébe utaltatott.⁶⁰ De I. Ferdinánd megfeledezett arról, hogy a szükséges anyagiakkal való korlátlan rendelkezést is a Haditanácsra bízza. E tekintetben csak részben kapott felhatalmazást, mert bizony nagyobb összegek kiutalása az Udvari Kamarának tartatott fenn, miáltal még hosszú időn át igen erős befolyást gyakorolhatott a hadműveletek intézésére.

A törökök elleni védekezés Magyarország területén folyt, az ország védelme mégis ennek az idegenekből álló tanácsnak hatáskörébe utaltatott. Miután pedig a Haditanácsban kb. két évszázadon át kizárólag idegenek foglaltak helyet, a védelem megszervezését sem tekinthették kizárólag Magyarország érdekének, hanem itt is főleg a birodalom érdekeit képviselték.

Ferdinánd, hogy a magyar rendeket megnyugtassa, 1556-ban a magyar rendekhez intézett leiratában megígéri, hogy az ő távollétében egyik fia vezeti majd az „administratio rerum bellicarum“-ot, a határok védelmére különös gondot fordítat és amennyiben szükségét látja, magyar tanácsait is meg fogja hallgatni.⁶¹ De ez csak ígéret maradt. Ezért a rendek már Ferdinánd uralkodása alatt szerették volna az Udvari Kamara és a Haditanács fennhatóságát lerázni, bár helyébe nem tudtak a kor követelményeinek megfelelő hivatalt állítani.⁶² A törökök elleni védekezés pedig megkövetelte, hogy mind katonai, mind pénzügyi téren, egységes vezetés legyen. A hadviselés, a katonai feladatok egyöntetű megoldása, a vezérlet egységét kívánta meg. Ez a szempont tette megokolttá a Habsburgok központosító törekvését, amiből még nem származott volna baj, sem nagyobb hátrány, ha ők a családi politika helyett Magyarország érdekeit is védő, nemzeti politikát kezdettek volna. Kiválóan jellemzi ezt a politikájukat Andrassy,⁶³ mikor azt írja, hogy a Habsburgok Magyarországot is, mint a többi országukat, csak ütőkártyának tekintették világoralmi törekvéseikben.

Idegen származású királyaink a dolgok intézésére természetesen bizalmi embereiket vették maguk mellé. Ezek szintén idegenek voltak és elsősorban saját országaik érde-

⁶⁰ *Fellner-Kretschmayer*: id. m. Nt. Bd. 3. Akt. No. 21.

⁶¹ *Fellner-Kretschmayer*: id. m. Nt. Bd. 3. Akt. No. 24. (... cum consilio et deliberatione Majestatis Suae consiliariorum quos illi regia eius Majestas ex Hungaria etiam mentione adjunget...“)

⁶² Ez a törekvés nyilvánul meg az 1559. évi XXXVIII. tc. meghozatalában. V. ö. *Hóman-Szekfű*: id. m. IV. kt. 125—168. old.

⁶³ *Gr. Andrassy Gy.*: „Magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. (Bp. Franklin. 1905) II. kt. 87—162. old.

keit képviselték. De még ez sem lett volna ránk magyarokra végzetes, ha uralkodóinkban és az ezek kormányát vezető férfiakban nem fejlődött volna ki — a kezdetben teljesen érthetetlen — bizalmatlanság. Ezt ők aztán átplántálták a Magyarországra küldött hadak parancsnokaiba, kik a kormányzatnak fontos szerveivé váltak,⁶⁴ minthogy rendszeren az ország főkapitányaivá nevezték ki őket.

Ha volt is Habsburg-házi uralkodóinkban irántunk érzett némi jóakarát, az említett óriás nehézségű feladat megoldásához már nem volt elég erejük. Jól tudjuk, hogy katonáik fizetéséhez schasem elég pénzük, holott ugyanekkor udvartartásukra, világoralmi céljuk elérhetése végett milliókat költöttek.

A fejedelem bizalmatlansága nagyon is hátrányosan hatott a magyar nemzeti hadügyre. Az uralkodók állandóan idegeneket neveznek ki a hadügyek legfőbb vezetésére, miből természetesen az következett, hogy ezek legtöbbször magyar érdekekbe ütköző politikát folytattak. Mivel pedig egyik központi hivatalnak sem volt olyan nagy befolyása a magyar ügyekre, mint a központi hadikormányzatnak,⁶⁵ érthető, hogy a magyar rendek állandóan magyar tanácsstagok felvételét sürgették. Így az 1569. évi tanácskozások eredményeként a vezetés megmaradt a Haditanácsnál, a rendek csak azt kötötték ki, hogy a király mellett állandóan két magyar tanácsos is legyen, hogy szükség esetén megfelelő tanácsal szolgálhassanak. Mint már említettem, ez a rendelkezés csak írott szó maradt, mert a valóságban nem kérdezték meg ezeket a tanácsosokat. Így a magyar hadügy 1866-ig — mondhatjuk — teljesen idegen kézben volt, mert ha fel is szólaltak az országgyűléseken és hoztak is megszüntető határozatokat,⁶⁶ azokat rendszerint sohasem hajtották végre. Mikor pedig kínálkozott az alkalom, hogy legalább is a magyar nemzeti haderő alapjait a magyar rendek lerakhas- sák és így a magyar államiság egyik pillérét újból felállít- hassák, akkor a kornak megfelelően, a vallási kérdések kerültek előtérbe, s a vallási kérdéseken marakodó rendek nem

⁶⁴ Ítéletek végrehajtásának fogantatása, a hadisegélyek és a katonai állítási ügyekben való eljárás. Az 1547. évi országgyűlés elismeri, hogy Ferdinánd összes hadereje felett a „generális kapitány“ rendelkezék. Az összes seregek alatt természetesen a magyar haderőt is értették.

⁶⁵ *Fellner-Kretschmayer*: id. m. és *Andrássy* id. m.

⁶⁶ V. ö. 1569 : XXXVIII. tc. (*Majestas caesarea et regia, dignaretur in rebus fidelium suorum Hungarorum Hungarico uti consilio*;) 1492. VI., VII. tc. 1715 : XVII. és 1725 : XVI. tc. 1596 : XIV. tc., melyben kéri, hogy az ország hadai őfelsége zászlaja alatt, magyar kapitányok vezetésével álljanak. 1608 : II. XII., 1649 : VIII. (a haditanácsban két magyar tanácsost tartsanak) 1655 : XIX., 1659 : XXV. 1681 : VIII., 1691 : VIII. stb. tc. k.

ismerték fel azt a nagy nemzeti erőt, melyet a határozottan magyar nemzeti haderő képviselt volna.⁶⁷ Hiába volt olyan lánglelkű szószólója a magyar nemzeti hadügynek, mint Zrinyi Miklós, szava csak a pusztába kiáltónak szava maradt.

A királyi Magyarország területén a hadügyek idegen befolyás alatt idegenszerű fejlődésnek indultak s ennek majdnem sikerült a magyar nemzeti törekvéseket — a hadügyek terén — megszüntetni.

1697-ben felállították az úgynevezett „Deputatio“-t. Ennek tagjai voltak az Udvari Haditanács elnöke, a tábori főhadbiztosság (General Kriegskommissariat), az Udvari Kamara (Hofkammer), és a két Udvari Kancellária (Hofkanzlei) vezetője. Feladata az volt, hogy a katonaság pénzügyeit intézze. Volt még egy hatalmas kerékkötője a Haditanács rendelkezési jogának: az úgynevezett „Staatskonferenc“.⁶⁸ Teljes hatalmú titkos tanács; ennek ülésein intézték végső fokon az államügyeket és ezekkel kapcsolatban, a hadsereget is sok esetben igen közelről érintő kérdéseket. Miután ebbe az állandó titkos tanácsba legfeljebb a Haditanács elnöke volt hivatalos, nem minden esetben képviselhette a haderőt, illetve nem tudta felfogását érvényre juttatni. Ezért nem is lehet a Haditanácsot minden hiba okozójának mondani, mert — mint említettem — a Haditanács, éppen úgy mint a többi vezető hivatal is, a titkos tanács hatalmas befolyása alatt állott.⁶⁹ Ennek a tanácsnak még véletlenségből sem volt magyar tagja és így érthető, hogy ezek az előkelő idegenek, idegen érdekeket képviseltek és juttattak érvényre. Mikor pedig a kormány mégis kényszerül egy magyar tagot körükbe fogadni,⁷⁰ ezek rendesen kisebbségben lévén, a magyar érdekek képviselésében vajmi keveset tehettek. Így megérthető, hogy a magyar érdekek, sokszor az államélet egész területén, teljesen háttérbe szorultak.

Vessünk most egy pillantást az erdélyi részre. Itt a fejedelmek úgyszólván korlátlan uralkodók lévén, hadúri joguk is magyarosabb szellemben fejlődött. Az erdélyi fejedelmek felségjogainak fejlődésére, így a hadúrijogra is, nagy befolyással volt a lassanként kifejlődő abszolutizmus, melyet az erdélyi fejedelmek⁷¹ hazájuk boldogulásának szolgálatába

⁶⁷ *Fraknoi V.*: „Magy. Orszgy. Eml.“ X. kt. 550—59. old., Hóman-Szekfű id. m. IV. kt. 357 és köv. old., *Timon B.*: „Az 1838—39. évi regnicolaris deputatio stb.“ (Bp. Madách 1935.) 6—9 old. és az ott feltüntetett erre vonatkozó jegyzetek.

⁶⁸ *Fellner-Kretschmayer*: id. m. Nt. Bd. 3. Akt. No. 41.

⁶⁹ V. ö. 269. és köv. old.

⁷⁰ Az első magyar titkos tanácsos — 1646 — Pálffy Pál.

⁷¹ *Szekfű Gy.*: „Bethlen Gábor“ (Bp. Magy. Szle. kiad. 1929.) 186—192. old.

állítottak. De a fejedelmek között is, csak a kimagasló egyéniségek mutatnak fel maradandóbb érdemeket, míg a gyengébbek alatt, különösen a Rákóczy-ház bukása után, Erdély is a törökök prédája lesz.⁷²

Miután Erdély egymást egyaránt gyűlölő két nagyhatalom — mint malomkő — között feküdt, hadrendszerét elsősorban is a védelemre kellett alapítania. Ezért a fejedelem elsősorban az országot várta vette birtokába és gondoskodott hadifelszerelésükről. Ezenfelül bizonyos számú állandó sereggel is rendelkezett.⁷³ Ő szabályozta a katonaság fizetését, az elszállásolást és az ország védelmét (Appr. C. III. R. XXI. XXII.), ő rendelte el, ha szükséges volt, a nemesi felkelést (Appr. C. VI. 5. §.) és ő gondoskodott a mustrák megtartásáról is (Appr. C. XX.).

A fejedelmek, a törvények szerint, az országgyűlésnek és a fejedelmi tanácsosoknak megkérdésével gyakorolhatták ezeket a jogokat: de olyan kimagasló nagy fejedelmek, mint Báthory István, Bethlen Gábor vagy I. Rákóczy György, úgyszólván fejedelmi kötelességüknek tartották uralkodói jogaik korlátlan gyakorlását és éltek is vele úgy, hogy azok hazájuk hasznára és hatalmának gyarapítására szolgáltak.

A XVII. század végén, miután sikerült a törököt az anyaország területéről nagyjából kiűzni, megszűnt Erdély függése is a Portától. Az 1691. évi fogarasi gyűlés már I. Lipótnak tette le a hűségesküvet és ezzel Erdély, mint önálló fejedelemség megszűnt. Ha biztosított is a Lipót-féle diploma az anyaországtól eltérő jogokat,⁷⁴ azok legnagyobb része csak papíron volt és maradt meg. Az idegen katonaság Erdélyt, épenúgy mint az anyaországot, meghódított területnek tekintette és bizony sokszor nagyobb kárt okozott, mint az általa kikergetett török sereg.

Az önálló erdélyi fejedelemség megszűntével az egész ország területére vonatkoztatva érvényre jutott az előzőekben is már tárgyalt, a királyi Magyarország területén a magyar királyok által gyakorolt. hadúrjog.

A XVII. században a Habsburg birodalmat teljes hatalommal igazgató Titkos Tanács mindinkább az udvari főnemesség tagjaiból egészítődik ki. Ezeket főként az önzés és

⁷² *Hóman-Szekfű*: id. m. V. kt. 224—265. old.

⁷³ *Dr. Endes M.*: „Erdély három nemzete stb.” (Bp. 1935.) 155., 176. és 269. old. — *Dr. Erdélyi L.*: „Magyar történelem I—II.” (Bp. Athenaeum. 1956.) II. kt. 522—535. old.

⁷⁴ Az 1691. évi december 4-én kelt Lipót féle diploma 7. pontja szerint a katonai parancsnok a jelesebb erdélyi urak közül volt választható, a 17. pont szerint idegen csapatokat csak a szükség esetén szabad behozni, ennek parancsnoka egy tábornok, ki azonban a közigazgatás dolgaiba nem avatkozhat. olv. részletesebben *dr. Endes*: id. m. 269. és köv. old.

nagyon sok esetben kapzsiságuk, nem pedig a rájuk bízott birodalom érdekei, irányították. De elsősorban a birodalom, nem pedig Magyarország érdeke a fontos. Ennek természetes következménye, hogy ez utóbbiak állandóan háttérbe szorulnak. Minthogy pedig ez az idegen főnemesség nem szívesen engedte, hogy a magyarok az ő kártyáikba pillantssanak, kialakult az a szokás, hogy a titkos tanácsosok közül csak azok voltak kötelesek állandóan a tanács ülésin megjelenni, kik ennek a főnemességnek szűkebb köréhez tartoztak; a többieket csak kivételesen hívták meg. Ilyen csak kivételesen meghívottak voltak a magyar titkos tanácsosok⁷⁵ is.

Az idegen szellemű befolyás hatása lassanként közéletünkben is érezhetővé válik. Szomorúan tapasztalható, hogy a nemességből lassanként kihal az áldozatkészség és mindinkább leohad a harcikedv. Megállapíthatjuk, hogy az a nemesség, mely még egy századdal ezelőtt kész volt, ha kellett mindenét hazája felszabadítására feláldozni, most az ország védelmétől szinte teljesen visszavonul és legfőbb igyekezetének tartja nemesi kiváltságainak csorbítatlan fenntartását, mintegy megfélemlézve arról, hogy ezzel a görcsös ragaszkodással jóformán saját magának is többet árt, hazája fejlődésének pedig egyenesen útjában áll. Ezzel ellentétben az uralkodó, de főként az előbb említett főnemesség, az európaszerte mindenütt kialakuló abszolutizmus megalkotására törekszik. Ennél az új berendezkedésnél még csak az anyagi érdekek szerepelnek és semmiféle magasabb szempont sem vezérli őket. Ez csak a század fordulóján változik meg.

A szatmári béke fordulópontot jelent a magyar fejlődésben is, mert nálunk megakadályozza az egyoldalú abszolutizmus kifejlődését, eltérően az egész nyugati fejlődéstől, ahol az abszolutizmus erői, a rendi erőket már mindenütt le-törték.

És bárha az abszolutizmus uralmához szükséges anyagi erők és a kor szellemétől kialakított emberbaráti alapok is biztosítva látszottak, nálunk az uralkodó és a rendiség között bizonyos megegyezés jött létre. De ennél már erősen szembe szökik az, hogy a fejlődésnek jóformán minden feltétele az uralkodó oldalán van és a nemesség örülhet, ha rendi életét, uralkodójának kegyéből, tovább is folytathatja. A XVIII. század abszolutizmusát már nemcsak az önző anyagi érdekek irányítják; uralkodóink már magasabb és nemesebb célok érdekében állítják be. Ebből az étikai kötöttségből nő ki a felvilágosodott abszolutizmus és annak az a formája, melyet II. Józsefnél, vagy II. Frigyesnél figyelhetünk meg.

⁷⁵ *Hóman-Szekfü*: id. m. VI. kt. 187–224. old.

A majdnem kétszázéves harc, melyet a magyar nemzet Habsburg-házbeli királyaival együtt élt át, nem volt képes őket egymáshoz valóban közelebbhozni és így megérthető, hogy a hadúrjog fejlődése terén is, az idegen befolyás érvényesült.

Ismerve a rendiség szomorú helyzetét és néhány vezető egyéniség, valamint jobbmódú egyedek kivételével, — maradi felfogását megérthetjük, hogy a XVIII. században felvetődött olyan korszerű kérdések, mint pl. a katonaság fenntartására szükséges adóösszeg igazságos és nemcsak a jobbagyokat terhelő elosztásáról való gondoskodás, egyelőre, a rendiség nagyobb részének meg nem értése miatt, még vagy 150 évig elintézetlen maradt. A rendiség előbb említett helyzete és az udvari intéző körök, enyhén szólva bizalmatlansága alkotta meg 1715. évi VIII. törvénycikket.⁷⁶ Ez a közös védelemről szólt, melynek szükségessége hozta létre a kapcsolatot Ausztriával és végeredményben a közös uralkodót — a personális uniót. Az előbb említett törvény azonban, a nyugaton ekkor már természetessé vált általános adókötelezettséget még nem foglalja magában. De nem foglalja magában éppen ezért azt sem, hogy az ezzel a törvénnyel megalkotott állandó hadsereg, Magyarországból kiegészülő része, magyar nemzeti sereget alkot. Fenntartotta ellenben a rendek adómentességét, illetve azt a látszatot, hogy a rendek ennek fejében vérrel áldoznak, jóllehet még ugyanebben a törvényben a rendek maguk megállapítják, hogy a nemesi felkeléssel az ország meg nem védelmezhető. Ami azonban ennek a törvénynek megalkotásánál a király és a rendek részéről érthető és természetes volt, az később, minden emberi értelmét elveszti és az osztályszűkkeblűség nevezetes emlékévé változott.⁷⁷

Ez a törvény bizony a nemzeti és állami önállóság lényeges részéről történt lemondást jelenti, mert hisz eleink ezzel elismerték azt, hogy az ország határainak megvédésében idegen hadsereg is teljesítheti azt a kötelezettséget, melyet a rendiség nem volt képes teljes egészében magáravállalni. Egyben jelzője is annak a mélységnek, melybe a magyarságot a százados török megszállás, majd a mindinkább avuló nemesi kiváltságok leszállították.

Az idegen kormány jól látta, hogy az idegen sereg bentlétét a magyar rendiség szívesen veszi, nem tartotta tehát szükségesnek a magyar kívánságok figyelembe vételét. Az

⁷⁶ V. ö. Szabó D.: „Az állandó hadsereg becikkelyezésének története.” — (Hadt. Közl. 1910. évf.) 377. és köv. old. — Timon A. id. m. 7. és köv. old. —

⁷⁷ Hóman-Szekfű: id. m. VI. 106. old.

1722/23. évi törvényekben megszervezett Helytartótanács csak a csonka nemzeti autonómiával rendelkezett, mert a hadügyek intézését teljesen kivették hatásköréből. Magyar Haditanács felállításáról többé szó sem esik, a Magyar Kamara is inkább a bécsi Udvari Kamarának maradt alárendelve. A Helytartótanács működésének java részét a hadiadó felosztása, beszéde, a katonasághoz való átszolgáltatása, a katonaság ellátása, elszállásolása, stb. ügyek alkották.

Az 1715. évi VIII. tc. elfogadása után sem egyharmar jutottak magyarok a császári seregben vezető helyre, sőt egyelőre a Haditanácsban sem jutott nekik hely. A helyzet csak Mária Terézia alatt javult annyiban, hogy az ő uralkodása alatt már magyar nevekkal is találkozunk a Haditanács tagjai között. Azonban Mária Terézia uralkodása alatt sem sikerült elérni azt, hogy a Magyarországból kiegészített magyar ezredek az anyaországban maradjanak és hogy az idegen ezredeket vigyék ki az ország területéről. Bár a királynőben megvolt a jóakarát nemzeti kívánságaink iránt, a bécsi vezető körökben meggyökeresedett bizalmatlanság, sem a magyar haderő kibővítését, sem a magyar csapatoknak az anyaországban való elhelyezését nem engedte. De még így is Mária Terézia volt az egyetlen királynőnk, aki történelmünkre nemcsak irányító, de elhatározó befolyással is volt. Bár erősen ragaszkodott a meglévőhöz, mégis a felvilágosodás úttörőjének tekinthetjük, mert egyedül neki sikerült a rendiségnél olyan új irányt életrekeltenie, mely aztán a következő században nemzetünk új korát nyithatta meg. De azt, hogy ezt megtehetette, csakis kiváló államférfiúi tehetségének köszönhető, mely nőiességével párosulva, igazi uralkodói egyéniséget alkotott.

Azt mindenesetre leszögezhetjük, hogy Mária Terézia uralkodása alatt a magyar sorkatonaság magyar vezényszóval élt, magyaros egyenruhát hordott és magyar lábon harcolt. Az ő uralkodása alatt lett — 1774-ben — gróf Hadik András a haditanács elnöke.

Mária Terézia az állam legfőbb ügyeinek vezetését az általa 1760-ban újjá szervezett „Államtanácsnak” adta át. Ez a szervezet egészen Ferenc császár koráig, kitűnő és képzett szakemberekből állott, kik elsősorban az uralkodóház és a birodalom érdekeinek előmozdítását tekintették főfeladatuknak és azt legjobb tudásuk szerint elő is mozdították.

Mint tudjuk, Mária Terézia 1764-ben megpróbálta a rendeket rávenni a nemesi felkelés látszatának megszüntetésére, hogy azt adóval megváltva, a nemesi felkelés már nagyon is avult rendszerét korszerűvé tegye. Azonban a királynőnek meg kellett érnie, hogy leghívebb emberei —

mint Barkóczy és Batthány — sem tudták őt ebben a kérdésben megfelelő módon támogatni és rendi felfogásukat teljesen háttérbe szorítani. Azt is tudjuk, hogy a rendiségnek ez a szűkkeblűsége, a magyar gazdasági életre nagyon súlyos és káros kihatással járt. Ettől kezdve az eleinte csak felelőtlenül jelentkező magyar ellenes gazdaságpolitika, most már kormányzati irányelvvé vált és a bécsi kormányzat nagyon hosszú időn át következetesen végre is hajtotta azt.

II. József uralkodása teljesen személyes volt: kormányzása alatt mindenkor a gyakorlati célok megvalósítására törekedett és nem nézte, hogy rendeletei mindenben megfelelnek-e az akkor kialakult jogszokásoknak. Ő egyetlen nagy birodalom korlátlan fejének tekintette magát, de egyben ezen birodalom első szolgájának is. Uralkodásának megvolt az a haszna, hogy a magyar rendek, különösen a műveltebbek állandóan bővülő rétege felismerte, hogy a rendi berendezkedéseken kívül más egyéb állami berendezkedések is elképzelhetők. Uralkodásával egyidejűleg a nemzetiségi eszme — a nacionalizmus — már kezdi szárnyait bontogatni.⁷⁸ Utódai ezeket az eszméket, sokszor ha kellett az egyes nemzetiségeket egymás ellen kijátszva már fel is használták céljaik elérésére.

Az állandó hadsereg felállítása óta jóformán minden egyes országgyűlés foglalkozik a magyar nemzeti haderő kérdésével, de megnyugtató megoldást sem a kormány, sem a rendek részéről nem kap. De nem is kaphatott, mert a kormány megijedve a francia forradalmi eszmék rohamos terjedésétől, a maga részéről kívánatosnak tartja a rendi alkotmány további fenntartását. félve attól, hogy az esetleges újítások alapjaiban rendíthetnék meg a Monarchiát és ők elesnének uralmuk búsán jövedelmező állásaitól. Ugyanis az Államtanácsban újjólág nagy változás állott be, mert a régi becsületes szakemberek helyett, újból az udvari főnemességnek azok a tagjai kerültek be a tanácsba, kik főként saját hasznukat hajhászták és magas állásukat is erre használták fel. Mégis minden óvatosságuk ellenére, az egész Európán végigvonuló szabadság- és nemzeti eszmeáramlatok, valamint a korszerű állami berendezkedésekről alkotott nézetek hazánkba is eljutottak, s termékeny talajra lerve, a nemzeti megújhodásnak, vetették meg alapjait és több-kevesebb megrázkódtatással az 1848-as eseményekhez vezettek.

Az 1848-i III. tc., mely bennünket tárgyunk szempontjából érdekel, úgy intézkedik, hogy Ő Felsége úgy katonai,

⁷⁸ *Hóman-Szekfű*: id. m. VI. kt. 327—369. old. — *Marczali H.*: „Magyarország II. József korában.” (Bp. 1885—6. II. kiad. I—III. kt.) — *Benedikt E.*: „Kaiser Joseph II. 1741—90.” (Wien. Gerold Vlg. 1956.)

mint általában a honvédelmet illető minden dologban kizárólag magyar miniszteriuma útján intézkedik és a végrehajtó hatalmat is ezzel gyakoroltatja. A VIII. tc. szerint pedig, minden közterhet — így a honvédelem terheit is — a lakosság különbség nélkül, egyenlően viseli.⁷⁹

Mint tudjuk az 1848-i törvények gyökerestől elszakadtak a rendi alkotmánytól és parlamentáris kormányzatnak adtak helyet: ezzel lehetővé tették, hogy a következő zavaros és gondterhes időben — a szabadságharc idején, — a nemzet vezetése az országgyűlés kezében maradjon.

Hosszú évszázadok után most úgy látszott, mintha a magyar nemzet visszanyerte volna teljes szabadságát és hatalmát államiságának minden terén. Azonban a sors nem így akarta. Az úgynevezett bécsi „Kamarilla“ nem riadt attól sem vissza, sőt minden eszközt felhasznált arra, hogy az 1848-i törvények életbeléptetését és így fogyatékságaiknak kiküszöbölését megakadályozza. Célja elérésére nem retent vissza sem a sabotage-tól, sem attól, hogy a Magyarországon élő nemzetiségeket egymás ellen kijátsza. Ha meg is érthetjük és a XIX. századi nemzetiségi eszmékből meg is magyarázhatjuk a nemzetiségi eszme összeütközését; a bécsi kormány kétszínű szerepét már semmivel sem igazolhatjuk. Azt a vezető réteget, mely az „összmonarchia“ fennmaradását az uralkodóház és elsősorban a császári haderő érintetlen és egységes érvényesülésében látta, azt bizony semmiféle nemzeti érzés sem vezette. Különösen a hadügyi kérdés megoldása elé gördítettek akadályokat. A *pragmatica sanctio* értelmében a bécsi kormány azt kívánta, hogy az olasz tartományok megvédésében, mint a kölcsönös védelem elvén alapuló kötelezettségben, Magyarország is részt vegyen. Talán nyugalmasabb időben ezt is meg lehetett volna oldani, de a Kamarilla nem a megoldást, hanem a régi állapotokhoz való visszatérést kereste és ezzel a nemzetet arra az útra terelte, melyen az, fegyverrel kezében akarta friss alkotmányát megvédeni. A magyar nemzet elbukott ebben a küzdelemben és úgy látszott, hogy a bécsi Kamarilla elérte célját és meg tudja még menteni a halódó korlátlan egyeduralmat. Azonban a két évtizedes egyeduralmi próbálkozás, a most már Európa szerte kialakuló nemzeti államok és parlamentáris kormányformák között, nem tarthatta fenn magát és helyt kellett adnia itt is a parlamentáris kormányzatnak.

Ferenc József,⁸⁰ mint 18 éves ifjú vette át ezekben a zavaros időkben a széthulló félben lévő Monarchia vezetését és nem véletlen, hogy a fiatal császár figyelme első-

⁷⁹ *Hóman-Szekfü*: id. m. VII. kt. 216—294. old.

⁸⁰ *Tschuppik K.*: „Franz Joseph I.“ (Kittls Nachf. Vlg. Hellerau.)

sorban is hadserege felé fordult. Így érthető, hogy a környezetében élő, mai szóval mondva „katona párt“, a fegyverek erejére alapított egyeduralmat akarta megvalósítani. Mivel pedig ez a párt uralma legnagyobb ellenségének a magyarság önállóságra törekvését tartotta, ezt akarta legelőször is megszüntetni; de ezt csakis katonai uralommal hajthatta végre. Az elégedetlenség azonban szerte az „összbirodalomban“ folyton csak nőtt és nőtt. Más kivezető út pedig nem igen mutatkozott, mint az, hogy itt is megadják a népeknek a parlamentáris kormányzatot. Ez vezetett el nálunk az 1867. évi kiegyezéshez⁸¹ és a tanulmányom alapjául vett törvényekhez.

Ausztria 1866-ban, a königgrätzi vereség után, nagyon válságos helyzetbe került. Ferenc Józsefet hosszú uralkodása alatt talán ez érintette legmélyebben és legérzékenyebben. Ebben a válságos helyzetben kereste fel őt Deák Ferenc és gróf Andrássy Gyula, azt ajánlva az uralkodónak, hogy országainak újjászervezését Magyarország államiságának teljes visszaadásával állítsa új alapokra. Ferenc József, bárha belátta, hogy sem katonai leigázással, sem Bach kísérleteivel, sem Magyarországnak az „összbirodalomba“ való beolvasztásával nem tudta a kívánt nyugalmat és békét elérni, még mindig habozott a magyar államférfiak ajánlatát elfogadni. Találóaan jellemzi Tschuppik Ferenc Józsefet, mikor azt írja: „Es ist einer der tragischen Wesenszüge Franz Josephs, dass er die objektive Erkenntniss einer politischen Situation nicht vom subjektiven Empfinden zu trennen vermochte.“ De a külföldi nyomásnak és a józan meg gondolásnak is engedve, el kellett jutnia a kiegyezéshez, ha azt akarta, hogy birodalmát életrevalóvá tegye.

A kiegyezés bizony elég nehezen ment, mert még most is erős harcokat kellett vívnia Andrássynak a császár környezetében levő magasrangú katonákkal és udvari arisztokratákkal. Nagy fáradságába került elérnie azt, hogy a felállításra kerülő honvédség ne csak karhatalmi alakulat legyen és amennyiben alakulattá lesz, ne a közös hadügyminiszternek rendeljék alá. Mégis, mindeme küzdelme ellenére sem tudta kivívni, hogy a honvédség csapataimei között tüzérséget is állítsanak fel. Csak annyit tudott a törvénybe felvételni, hogy a honvédség „egyelőre“ gyalogságból és huszárságból áll.

Az 1868. évi XL. tc. a véderőről, a XLI. tc. a honvédségről és a XLII. tc. a népfelkelésről szól és egészen a Monarchia megszűntéig mind a közös haderő, mind a honvédség szervezetét szabályozta. Andrássy ezekkel a törv-

⁸¹ *Hóman-Szekfű*: id. m. VII. kt. 269—294. old.

nyekkel elérte azt, ami annakidején elérhető volt. A hadserege egységét talán túlságosan is féltő és császári-királyi tábornokaiban túlzottan is megbízó királytól, a kiegyezés kockáztatása nélkül, ennél több engedményt nem is lehetett kívánni. Ferenc József addigi uralkodásának katasztrófái után elérkezett arra a pontra, mikor feladatának csak országai vértelen megőrzését tekintette. Engedményeket kellett tennie, de mindez nem változtatott nézetén, melyet ifjú korában oltottak lelkébe, hogy Isten kegyelméből való uralkodó, s népei fölött áll. Azonban az ő hosszú uralkodása alatt a közjogi ellentét kiélezésével a magyarság széles tömegei elszoktak, illetve lassanként leszoktak arról, hogy a közjogi kérdésen kívül mással is törődjenek és így eltávolodtak országunk helyzetének valóságos — reális — szemléletétől olyannyira, hogy a magyar állam és ezzel a magyarság létfeltételeinek biztosításáról jóformán állandóan csak a kormányoknak kellett gondoskodniok, ahelyett, hogy arról az egész nemzet egyeteme gondoskodott volna. Így érthető aztán, hogy az 1914. évi világégés is úgyszólván készületlenül talált minket és hogy a világrengést fájdalmas megcsonkításunk követte, abban nem kis részt saját magunk vagyunk hibásak. A magyar középosztály tehetetlensége hozta ránk a bolsevizmus szégyenét; a magyar társadalom szervezetlensége, melyet idegen befolyások még ma is fenntartani igyekeznek, volt elbukásunk igazi oka.

A trianoni békeparancs pedig mélyen belenyult állami életünk irányításába, megcsonkította hadúri jogunkat is, akkor amikor megszabta, mennyi és milyen katonát szabad csak tartanunk. Olyan helyzetet teremtett, illetve erőszakolt ránk, melyet ha még sokáig kényszerülünk elviselni, az, a már amugyis korlátozott, állami szuverénitásunk maradandó megcsonkításához vezethet. Ezért nagyon is időszerű, ha annak visszaszerzésére törekszünk akkor, mikor a mi országunkat környező többi államnak megvan a teljes szuverénitása.

dr. Timon Béla.